

Rumeli'de Son Demler ve Ötesi-1

Mareşal Fevzi Çakmak, Der. Bahadır Dülger, Haz. Ali Birinci, Yusuf Turan Aydın
İstanbul, Kopernik Kitap, 2019, 604 sayfa, ISBN: 97860569662-8-6.

Alper Tunga HIDİR*

Ali Birinci ve Yusuf Turan Aydın'ın yayına hazırladığı *Rumeli'de Son Demler ve Ötesi* başlıklı eser, Fevzi Çakmak'ın emekliliği sonrası Bahadır Dülger tarafından derlenip, *Tasvir* gazetesinde 28 Ağustos 1947-24 Mart 1948 tarihleri arasında toplamda 192 tefrika hâlinde neşredilen hatıralarından ve kardeşi Mehmet Nazif'in oğlu Adnan Çakmak tarafından derlenen, önce *Hürriyet* gazetesinde Murat Sertoğlu tarafından tefrika edilen, yakın zamanlarda ise *Mareşal Fevzi Çakmak Açıkıyor* başlığıyla yayımlanan küçük bir risalenin ilave edilmesiyle meydana getirilmiştir.

Birinci ve Aydın'ın 2010 yılında hatırat üzerinde başlattıkları çalışma süreci çeşitli sebeplerce ağır olarak ilerlemiş ve 2019 yılında tamamlanmıştır. Yazımıza konu birinci cilt, hatıraların Rumeli dönemini teşkil eden esas metin iken ikinci ciltte tafsilatlı ekler bulunmaktadır. Ayrıca ön söz bölümünde, eserin vücut bulma serüvenine katkı sunan her şahsiyetin adı zikredilmiştir.

604 sayfadan oluşan eserde, Ali Birinci tarafından ön sözü müteakip kaleme alınan uzun bir takdim yer almakta, kitabın metin kısmının sonunda ise kaynakça ve dizin bulunmaktadır. Hem yazarın kimliği hem de metne hâkim sunuşu bakımından söz konusu takdim bölümünden bahsetmek mecburidir. Birinci, son Osmanlı ve bilhassa Cumhuriyet devrinin en önde gelen isimlerinden olan Mareşal Fevzi Çakmak'ın hatıralarının anılan döneme ilişkin mühim bir değer olduğunu belirtirken günümüze değin basılmamasını ve Millî Mücadele kahramanının müstakil bir biyografisinin yazılmaması olmasını da büyük bir kayıp

* Doktora Öğrencisi, Milli Savunma Üniversitesi Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Askeri Tarih Doktora Programı, İstanbul, alpertunga.93@hotmail.com

olarak nitelemektedir. Hayatının çocukluk, öğrencilik, subaylık, İstiklal Harbi, Tek Parti Dönemi ve emeklilik safhalarına ilişkin kısa bilgiler verdiği Paşa'nın azmine işaret ederek el sine-i selâeden başka Fransızca, İngilizce, Almanca, Rusça, Arnavutça ve Sırpça konuştuğunu ifade eder.

“Hayatı boyunca Arnavutluk’a ait anılarını hep tekrar etti. Zamanında etrafına komuta edebilmek için Arnavutça öğrenmişti. Gene Karadağlıların ne dediklerini anlar olmuş, Boşnaklarla konuşacak hâle gelmişti. Çöküntüyü gördükçe ve sezdikçe de hırsla tarih kitaplarını okumaya başlamıştı. Bu hızla Çakmak Paşa 37 yaşındayken albay oldu.” (s. 22)

Mareşalin İstiklal Harbi'ne katkısının muhasebesinin henüz yapılmadığını, hatta Paşa'nın bile Sakarya Meydan Muharebesi'ndeki hizmetinin yok sayıldığından şikâyet ettiğini; istisnalar dışında siyasete bulaşmamasının kirlenmemek adına değerli bir tutum olduğunu belirtir:

“İstiklâl Harbi'nin Gazi Mustafa Kemal Paşa'dan sonraki ikinci ismi veya İsmet Paşa ile beraber düşünülecek olursa üç isminden biri Fevzi Çakmak Paşa idi. Siyasî hayattan uzak olması kendisinin 'Kuzu Paşa' lâkabıyla anılmasına sebep olmuş ise de gerçekte bu kendisinin lehine bir yoruma da temel teşkil etmeliydi. Çünkü işini aşk hâline getirmiş bu kıymetli askerî şahsiyetin siyaset sahasına girmemesi, hele bu meyanda 'Ben de buradayım' tavrından çok uzak olması devlet için çok kıymetli ve gerekli bir davranış olarak görülmelidir. Siyasete hevesli askerlerin memleketi ne büyük zararlar verdiği muhasebesini yapmak pek de kolay değildir. Kendi devrinden önce ve sonra Türk ordusunun her vesile ile siyasetin 'yasak bölge'sine girmesinin ne büyük bâdirelere sebep olduğunun muhasebesi henüz gereği kadar yapılmamıştır. Ordunun her müdahalesi Türk cemiyetinin siyasî ve iktisadî gelişmesine tarifi imkânsız zararlar vermiş, neredeyse bu yoldaki ilerlemeleri büyük ölçüde "sil baştan" yapmıştır. Hesabı yapılmayan her askerî müdahale askerlerin siyasî makam hırslarının en büyük teşvikini teşkil etmiştir. Fevzi Çakmak Paşa'nın vatana en büyük hizmeti ise sahip olduğu büyük bir mânevî itibarı (karizma) ile orduyu siyaset sahasının dışında tutmak olmuştur. Kendisinin bu yoldaki hizmetinin de henüz gereği kadar değerinin bilindiğini söylemek mümkün değildir.” (s. 34)

Her biri ayrı ayrı kahraman olan İstiklal Harbi kumandanlarının, kahraman kimliğinden sıyrılarak politikaya atıldığı Tek Parti Dönemi'ndeki rekabet ve gölgede bırakma yarışının bir kurbanı da Fevzi Paşa olmuştur. Atatürk'ün vefatı sonrası bütün kozlar elindeyken İsmet İnönü'nün ardında durmasına rağmen ilerleyen süreçte bizzat İsmet Paşa'nın hedefi olmuştur. İsmi taşıyan iki demir yolu istasyonunun adı değiştirilmiş, manevi oğlu M. Şefik Çakmak vaktinden önce tekaüt edilmiş, hatta kendisi bile emekliliğe sevk edilmeye çalışmış ve tapulu evine bile göz koyulmuştur.

“Artık bana, benim yardımuma ihtiyacı kalmamıştı. Onu tutan gazeteler kendisini memleketi savaş dışında bırakmaya muvaffak olmuş büyük kahraman, Millî Şef diye göklere çıkarmakta dil birliği ediyorlardı. Ama o, hakikati, bu işte benim oynamış olduğum rolü pek güzel biliyordu. İşte kendisine asıl rahatsızlık veren şeyin de bu olduğunu çok iyi anlıyordum. Kazanılmış olan başarıda bir ikinci ortağa tahammülü yoktu... Ben hayatımda bir defa, yumruğumun bütün ağırlığıyla İnönü lehine Millet Meclisi karşısında oturdum. Öylece hâdisesiz reiscumhur seçtirdik onu. Onun buna karşı ilk işi hemen hepimizi bir teşekküle bile lüzum görmeden tasfiye etmek oldu. Buna da belki memleketin icapları ve menfaatleri diyerek göz yumduk. Memleketin menfaati için boyun eğdik. Ama o, Millî Şef oldu.” (s. 38, 40)

Birinci, 1939 yılındaki tasfiye sürecinde Celal Bayar'ın muaf tutulma sebebinin hâlen yanıt bulamadığını ifade eder. Mareşal, II. Dünya Savaşı sonrası revaçta olan sivil siyasette iktidar karşıtı grupta ağırlık teşkil edeceği düşüncesiyle siyasete davet edilmiş, kısa süren serüveninin ardından pişmanlık duyduğunu dile getirmiştir. Bu süreç içerisinde siyaset dışı olan paşalarla birlikte takibata uğramıştır.

1950'de, yetmiş dört yaşında hayata veda eden Mareşal'in *Garbi Rumeli'nin Suret-i Ziyai ve Balkan Harbi'nde Garp Cephesi Hakkında Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Müşir Fevzi Paşa Hazretlerinin Erkan-ı Harbiye Mektebi'ndeki Konferansı ve Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri: Şark Vilayetlerimizde, Kafkasya'da ve İran'da* başlıklı iki kitabı bulunmaktadır.¹ Ayrıca mareşal üç defter

¹ Değerlendirmesini yaptığımız bu eseri yayına hazırlayanlardan Sn. Prof. Dr. Ali Birinci takdim yazısında, bu iki yayını özensiz şekilde son yıllarda yayımlayan Dr. Ahmet Tetik'i tarihçi olarak anmaktadır. (s. 47) Ahmet Tetik tarihçi değil, yüksek lisans ve doktorasını Türk Dili ve Edebiyatı sahasında yapmış bir kimsedir. Ancak kendisini tarihçi diye takdim etmeyi tercih etmektedir.—

hâlinde günlük de tutmuş, günlüklerin iki cildi Nilüfer Hatemi tarafından doktora tezi olarak yayımlanmışken Cumhuriyet devrine ilişkin kayıtlarını barındıran üçüncü defter her ne hikmetse kaybolmuştur.

Çalışmamıza konu olan birinci cilt dört bölümden oluşmakta ve detaylı dipnotlarla desteklenmektedir. Çocukluk, ilk gençlik ve mektep yıllarına ait bilgiler vermektedir. Mareşal'in anne tarafından dedesi Bekir, genç yaşta, dönemin Yeniçeri ağasının dikkatini celp etmiş ve Yeniçeri Ocağına alınmıştır. Fakat annesinin baskısıyla İstanbul'dan Bağdat'a giderek eğitimine devam etmiş, bu süreç içerisinde Yeniçeri Ocağının lağvı sonrası sürdürülen tedhiş hareketinden canını kurtarmayı başarabilmiştir. İlerleyen yıllarda Kavalalı İbrahim Paşa ile yapılan savaşta esir düşmüştür. Mısır'daki esaretini lehine kullanmış ve Camiü'l-Ezherde ilim sahibi olmuştur. İstanbul'a dönüp Tophane Müftüsü olduğu sırada Kuleli Vakası ismiyle müsemma ihtilal hareketinde öncü olarak yer almış ve neticede Limni Adası'na sürgüne gönderilmiştir. Adadayken evinde kaldığı Derviş Kaptan ile -Abdülaziz'in affı sonrası döndüğü- İstanbul'da irtibatını ilerletmiş ve oğlunu damat edinmiştir. 1876 yılında bu evliliğin meyvesi olarak Fevzi Paşa dünyaya gelmiştir.

Eğitim hayatına iptidai, geri kalmış mekteplerde başlayan kahramanımız, amcasının telkiniyle zabıtlığe temayül ederek 1886'da Selanik Rüşdiyesine, ardından 1887'de Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesine başlamıştır. Buradaki eğitimini tamamladıktan sonra 1890'da Kuleli İdadisine geçmiştir. Artık çocukluğunu geride bırakan Fevzi'nin (çalışma boyunca hangi yıldan bahsedilmiş ise o yıla ait unvanını kullanacağız) dünya görüşünün de yavaş yavaş oluştuğunu görüyoruz. İhtilalci/inkılapçı yapıya sahip dedesi Jön Türkleri takip etmekte ve torununa da düşüncelerini empoze etmektedir:

"Eski bir ihtilâlci olan dedem Hacı Bekir Efendi, İstibdat idaresine karşı duyduğu düşmanlığı bana büyük bir muvaffakiyetle aşıyor ve her fırsatta gönümde tutuşturduğu ateşi körükliyor, taze tutuyordu. Oyle ki daha o yaşında kalbimin heyecanla çarptığını, müstebit padişaha karşı dedemin teşebbüs ettiğine benzer bir harekete atılmak ve muvaffak olmak arzusuyla gönümün yandığını bugün bile hatırlıyorum. Çocuk muhayyilemde, dedemin, Kuleli Vakasına dair verdiği tafsilat gözlerimde büyüyordu. Gizli gizli verilen sözler, edilen yeminler, binbir itina ile yapılan toplantılar, alınan tertiplerin hikâyeleri beni daha bu çağında âdeta büyük tecrübeler geçirmiş bir insan hâline getirmişti. Memleketin düşmanı olan İstibdat idaresini ben de kendime düşman bilmıştim." (s. 70)

Gençliği II. Abdülhamid devrine denk gelen, her çeşit fikriyata sahip şahsiyetlerin uzun yıllar sonra bile bahse konu devri fevkalade menfi olarak nitelediklerini, bu hâlin âdeta zihinlerinde kalıcı bir iz bıraktığını, kaleme aldıkları hatıratlardan biliyoruz. Fevzi Bey de bu yönüyle diğerlerinden ayrılmaz, hatta bu türden fikirlerin yeşerdiği ortam olan askerî mekteplerde aktif rol aldığı görülmektedir. *"Benim bu duygu ve düşüncelerimi yaşatmaya ve kuvvetlendirmeye müsait bir muhitti"* dediği Kuleli'den sonra Mekteb-i Harbiye'de kendi riyasetinde, görevi toplayıcılar vasıtasıyla elde edilen malumatın litograf makinesiyle beyanname olarak basılıp okula ve şehrin sokaklarına dağıtmak olan bir hücre yapılanması bile kurmuştur. Bir keresinde bu beyannameler yüzünden başı belaya girmiş fakat delil yetersizliğinden, idare tarafından affedilmiştir. İlerleyen yıllarda da rejim aleyhtarlığına devam eden Fevzi Bey Erkan-ı Harbiye Üçüncü Şubede kısa sürecek olan ilk görev yerinin ardından Arnavutluk'a tayin olmuş, uzun yıllar burada kalarak bölgeyi avcunun içi gibi bilir hâle gelmişti. Görevi esnasında ve yakın geçmişte yaşanan hadiseleri enine boyuna tahlil ederek İstanbul yönetiminin, dolayısıyla İstibdat rejiminin hatalı

olduğu kanaatine varmış ve düşüncelerini sert bir şekilde ifade etmiştir:

“...Hristiyanlara karşı güdülecek politikalar elbette başka olmalıydı. Hükümetin kendisine dost ve zahir olan Müslümanların dostluklarını daha çok artıracak ve tarafsız Hristiyanları kendi cephemize sevk edecek telifçi bir siyaset kullanması icap ediyordu. Buna mukabil, bize düşmanlık eden Rum, Bulgar ve Sırların sıkı bir kontrol altında tutulması ve aralarında anlaşmalara imkân verilmemesi doğru olurdu. Eğer böyle makul bir politika takip edilmiş olsaydı Doksan Üç Harbi'nden beri durmadan kaynayan ve milyonlarca Türk'ün kanına mal olan huzursuzlukların önüne geçilir ve belki de Garbi Rumeli topraklarının ziyaa uğramasına, yabancıların eline geçmesine mâni olunurdu.” (s. 78-79)

Hatırate istatistikî veriler sunarak, Garbi Rumeli'de Türk nüfusunun yoğunluğuna işaret eden Fevzi Bey, bahse konu hakikate dikkat edilmemesinden, İslam unsurlarının medenileştirilmemesinden ve Arnavutların Osmanlı'dan soğutulmasından yakınmaktadır:

“İstibdat idaresi, Arnavutluk politikasında bir türlü bu tonu bulamamıştı. Abdülhamid, Arnavutlar arasında hakikî millet reislerini, eski ailelerin namuslu ve hükümete sadık erkânını himaye edeceği yerde birtakım eşkiyalara yüz vermiş, onları âdeta şımartmıştı. Bu şımarıklık o kadar ileri gitmişti ki ben Arnavutluk'a ayak bastığım zaman bazı Arnavut reisleri gemi tam manasıyla azya almışlardı.” (s. 81)

Arnavutluk anılarını içeren ikinci bölümde Fevzi Bey'in başarılı bir figür olarak ön plana çıktığını görmekteyiz. Zira Kosova Valisi Mahmud Şevket Paşa'ya Arnavutluk siyasetinde izlemesi gereken yöntem hakkında tavsiyeler verdiğini ve bu tavsiyeler neticesinde muvaffakiyete erişildiğini söyler. Yine bölgeye gözünü dikmiş Rusya ve Avusturyalıların oyunlarıyla daha da alevlenen olaylara bizzat şahit olur. Bölgede katledilen Rus konsoloslarının² ölümlerinin perde arkası ve 1903'te Balkanların ıslahı için kurulan Rumeli Müfettiş-i Umumiliğinin faaliyetleri hakkında bilgiler verir. Görevi esnasında II. Şemsi Paşa ile tanışan Fevzi Bey, aleyhtar olduğu Sultan'a sadakatiyle ün salmış Paşa hakkında oldukça olumsuz görüşler sarf ederek, Battalgazi Menkıbesini birebir gerçekmiş gibi görmesinden ötürü onun cahil biri olduğuna hükmetmekle birlikte kendince vicdanlı davranarak, cesaret sahibi olduğunu da söyler:

“Arnavutluk'a ıslahat yapmak maksadıyla gönderilen bu adam kimdi?.. O muhitte yetişmiş olması, civar halkın hâlet-i ruhiyesine nüfuz etmesine imkân verirdi. Fakat bundan bir netice çıkaracak, kendi başına tesirli bir tedbir alacak adam değildi. Cesur, hareketli, gözünü çöpten sakınmaz ve her şeyden daha çok Padişaha körü körüne sadık oluşu, onun Arnavutluk harekâtına memur edilmiş olmasının tek sebebidir... Memleketi kurtarmak için daha başka şartlara ve çarelere ihtiyaç olduğunu anlatmaya beyhude yere çalıştım. Karşılıklı olarak epeyce konuştuk. Fakat onun, benim söylediklerimi kavradığını ve Battal Gazi'nin bir masal olduğuna inandığını hiç zannetmiyorum.” (s.87)

Kolağası Resneli Niyazi Bey'in 1908'de rejimi protesto etmek amacıyla dağa çıkmasını müteakip bu hareketi bastırmakla görevlendirilen Şemsi Paşa'nın görevi esnasında öldürülmesi ve Selanik merkezli İttihad ve Terakki Cemiyeti faaliyetlerini yakından izleyen bir göz olarak detaylıca anlatan Fevzi Bey tarih kitaplarına yansıyan aksine Meşrutiyet'in fitilini ateşleyen hareketin bu olmadığını ifade ederek izaha koyulur. Bu arada Şemsi Paşa'nın akıbetine tarafgir gözle baktığı için şehit lafzını kullanmaz:

“Hakikatte Şemsi Paşa'nın ölümü, cemiyete ancak psikolojik bir zafer temin etmiştir. Etrafında büyük bir korku hâlesiyle beraber yürüyen Paşa'nın, kendisinden umulan işleri başarıp başaramayacağı kimse araştırmak lüzumunu hissetmemiştir... Bütün bunlarla, Şemsi Paşa'nın vurulması hâdisesinin hürriyetin ilânına birinci derecede müessir olmadığını anlatmak istiyoruz. Şemsi Paşa, hürriyetin ilânını önleyen tek mâni değildi. Onun ölümü Abdülhamid'in korkularım ve vehimlerini elbette tezyit etmiştir. Fakat bu, müstebit Padişah'ın Meşrutiyet'in ilânına razı olmasına kâfi gelmemiştir. Eğer böyle olsaydı, hürriyet, 24 Haziran'ı takip eden birkaç gün içinde ilân edilir ve bundan sonraki mücadelelere asla lüzum kalmazdı. Fakat şunu da söylemek lüzum gelir ki Şemsi Paşa'nın hastalığı İttihat ve Terakki Cemiyetinin işlerini çok kolaylaştırmış, ölümü ise başlanılan hareketi âdeta tâcil etmiştir.” (s. 118-119)

Fevzi Bey'in, Arnavut reislerinin Kanun-i Esasi'nin -tekraren- ilanı hususunda İttihad ve Terakki

² 1903 yılında Rumeli'de Mitroviçe ve Manastır'da iki Rus konsolosu öldürülmüştür: Hasip Saygılı, *Osmanlı'nın Son 40 Yılında Rumeli Türkleri ve Müslümanları 1878-1918*, 2. Bs., 2019, İlgi Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, s. 33-98.

mensuplarının etkisiyle saraya yaptığı baskıları ve bunun sonucunda II. Abdülhamid'in çaresizliğini anlatması, yani meseleye saltanat yanlılarını katması da tarihî malzeme açısından önemlidir. Aynı zamanda kendisinin bu harekete pek karışmadığını söylese bile Ali Birinci, Süleyman Külçe'den naklen Fevzi Bey'in Firzovik'te bulunduğu sırada kuvvetlerini sevk etmek yerine hükûmet namına sesiz kalmasının hadisenin seyrini değiştirdiğini vurgulamıştır.

Aynı yıllarda istemeyerek de olsa askerlik dışı hareketlere dâhil olmak zorunda kalarak cemiyet saflarına katıldığını şu sözlerle itiraf etmiştir:

"Kıtanın intizam ve disiplinini kurtarmak için bütün kanaatlerim hilafına olarak, fırkacılık yapmak benim için mecburiyet hâline geliyordu. Kumandanlık ile siyasi fırka otoritesinin şahsında toplanması bozulmuş olan ahengin iadesi için zarurî idi. Zaten, İttihat ve Terakki Cemiyeti, Firzovik toplantısının maksada uygun bir şekilde inkişaf etmesini temin etmiş olmamı büyük bir hizmet sayarak beni Cemiyetin Mitroviçe'deki gizli idare heyeti reisliğine getirmek tasavvurunda idi. Biraz evvel söylediğim mücbir sebeplerin tesiriyle bu vazifeyi kabul ettim ve İttihat Terakki Cemiyetinin Mitroviçe'deki gizli idare heyeti reisliğini uhdeme aldım... İttihat ve Terakki Cemiyetine girmemi, bu suretle gizli muhaberata vâkıf olmamı ve çok nazik bir muntika olan Arnavutluk'ta vaziyeti böylece idare etmemi söylüyordu. Doğrusunu söylemek lâzım gelirse, Salih Bey'in bu düşüncelerini haklı buluyordum. Sade ben değil, Mitroviçe Kaymakamı Haydar Bey de aynı durumda idi. Nihayet kararımı verdim ve gizli komiteye ben de dâhil oldum." (s. 139-140)

İTC mensuplarının bölgedeki aktörler arasında taraf olup karışıklık yaratması ve gelişmelerden kendisini haberdar etmemesi üzerine örgütten ayrılan Fevzi Bey'in fırkacılık serüveni oldukça kısa sürmüştür. Buna mukabil o günlerde ilan edilen Tasfiye-i Rütüb Kanunu ile miralay rütbesi tenzil edilmiştir. Fakat görevinde üst düzeyde başarılı olan bir zat için bu vaka engel teşkil etmemiş, kısa süre sonra tekrar yükselmiştir. Rumeli'deki çetecilerle giriştiği çatışmalardan getirdiği birikimle beraber Fevzi Bey'in, silahlı direnişe geçen Arnavutlara karşı harekât başlatmak yerine köylerini sarıp, ot ve saman ile ateş çıkarmak suretiyle asilerin dikkatini çekme, onları geriden vurma gibi fikirleriyle gayrinizami harbe aşına olduğuna şahit olmaktadır.

Kitabın yarısı genişliğindeki üçüncü bölüm, Balkan Savaşı seferberliğini ve farklı cephelerdeki çarpışmaları neredeyse tüm ayrıntısına -kimi yerde günü gününe- kadar anlatır. Öyle ki, Garp ordusu bünyesindeki kuvvet miktarları, sefer hazırlıkları, ordu güzergâhları, telgrafnameler, haritalar vs. birçok teknik ve görsel bilgi mevcuttur. Balkan hezimetini Türk ordusu ve milletin üstünde uzun süreli moral bozukluğu yaratmakla birlikte devrin kurmayları ve diğer büyük zabıtlar muharebelere ilişkin görgü ve bilgilerinin kâğıda dökmüşler, harp ile ilgili tarihçiler için adeta kaynak hazinesi bırakmışlardır. Bunlar arasında Fevzi Çakmak'ın son dönem Türk tarihinin en kabiliyetli komutanları arasında olması hasebiyle tespitleri değerlidir. Fevzi Bey, henüz harbin bidayetinde hükûmetin hatalı davranarak tekemmül edilmemiş ordulara taarruz emri verdiğini ifade eder. Seferberlik öncesi vaziyeti ise aşağıdaki şekilde aktarır:

"Umumi seferberlik ilan edilmeden evvelki durum şöyle idi: Osmanlı İmparatorluğu ordusu Arnavutluk vukuatı ve Trablusgarp Harbi dolayısıyla 1911 senesi sonbaharından itibaren tedricî bir surette seferber ediliyordu. Trablusgarp Harbi'nden kati bir netice alınamamıştı. Ordu bir intizar devresi içinde yaşıyor ve efrat arasında dikkati celbedecek şekilde sızıltılar baş göstermiş bulunuyordu. Halâskârân Grubu'nun müdahalesiyle ve kısmen ordunun işe karışmasıyla iktidar mevkiine gelmiş olan Gazi Ahmed Muhtar Paşa Kabinesi, ordu içinde kendisini türlü sebeplerle hissettiren huzursuzlukları önlemek ve efkârı teskin etmek için redif ve ihtiyatların terhisine karar vermişti. Bu tedbir, o zamanki karışık durum içinde tehlikeli bir adımdı. Hükûmet bu karara varmakla ordunun kuvvetini adamakıllı tenzil etmiş oluyordu, eğer bu kadarla iktifa etseydi yine iyi idi. Fakat siyasete karıştırıldığından kaynamaya başlamış olan orduyu teskin etmek için daha da ileriye gidildi ve 1908 duhulü

nizamiye istibdal efradı da terhis olundu. Bu efrat, o zamanki hazarî Osmanlı ordusunun merkez-i sîkletini teşkil ediyordu.” (s. 227)

Muharebelerdeki yenilgilerin sebebinin yalnızca sayısal azınlıktan kaynaklanmadığını, komuta heyetinin bilgisizlik, ordu içindeki isyan hâli ve firarın etkili olduğunu Kumanova’yı örnek göstererek açıklar. Bu muharebede zayıf bin iki yüz şehit ve üç bin yaralıdan ibaretken, topların yüzde yetmişinin harp sahasında bırakılmak, işlevsiz hâle getirilmek suretiyle kaybedildiğini, askerlerin bir an evvel kaçmak için koşumları kesmek gibi korkakça hareket ettiğini vurgulamıştır. Bununla kalmayıp, cepheler ardı ardına kaybedilip sıra şehir müdafaasına geldiğinde, ahalinin savaşmayı reddedip teslim olmayı tercih etmek gibi onursuz hareketlere girdiğinden, ricat esnasında Arnavutların menfi tutumlarından bahsetmektedir:

“...Tahkimat komisyonu kurulduktan ve tahkimat için harekete geçildikten iki gün sonra 20 Teşrinievvel (2 Kasım) günü Manastır eşraf ve âyanından 40 kişilik bir grup bir araya gelerek bir mazbata tanzim ederek şehir civarında düşmanın taarruzuna sebebiyet verecek her türlü harekâta tasaddi olunmasının katiyen caiz olamayacağı Garp ordusuna ihtara cüret ettiler. Üsküp’te başlayan ve oradan her tarafa sirayet eden ve ‘Şehir civarında harp istemeyiz’ formülüyle ifade edilen hamiyetsizlik modası Selanik’te de rûy-i kabûl görmüştü. Fakat Garp ordusu bu teklife muvafakat etmedi, âyan ve eşrafa celâdetli bir cevap verdi ve onları hakikaten mahcup ve hacil bir mevkie düşürdü... O gün Garp Ordusu Kumandanı orduda açlık ve sefaletin son haddine gelmiş olduğunu görerek Başkumandanlığa, mütareke temin etmenin lüzumlu olduğunu bildirdi. Askeri doyurmak ve barındırmak imkânı yoktu. Arnavutlar askerlerimizi köylerine kabul etmiyor, bu vadede yapılacak her teşebbüsü silah ile karşıyorlardı.” (s. 326, 355)

Zikredilen birçok olumsuz örnekle birlikte Yanya ve İşkodra’daki etkili müdafaayı da takdir eder. Bununla birlikte harp esnasında Düvel-i Muazzama’nın Arnavutluk’u müstakil bir yönetim hâline getirme çabaları, Arnavutların bu yaklaşım temayülü ve bir Osmanlı kumandanı olan Esad Toptanî Paşa’nın Arnavutluk’un başına geçme hayalleri, Hasan İzzet Bey ile rekabeti ve fırkacılığın orduya verdiği zararı uzun uzadıya anlatmıştır:

“Mağlup olmuş, asırlardır idareimiz altında bulunan toprakları düşmanlarımıza terk etmek durumunda kalmıştık. Fakat bu ağır darbelere rağmen bir türlü aklımızı başımıza toplayamamış, felaketlerimizin en büyük sebebi olan orduda politika illetinin önüne geçememiştik. Bu illet sade Fiyer’de değil, Yunanistan’daki esir karargâhlarında da meş’um tesirini göstermiş ve düşman eli altında bulduklarını unutan birçok zabıterimiz o kamplarda bile İttihatçılık ve İtilafçılık davasını gütmüşler ve bu yüzden adli takibata yol açan suçlar bile işlemişlerdi. İç durumumuzun en hazin ve elemli tarafı bu idi.” (s. 540)

Kitabın “Son Demler” başlıklı dördüncü ne nihai bölümü Miralay Fevzi Bey’in Balkan Harbi’ne dair genel taktik ve operatif değerlendirmelerini içermektedir ki harp tarihi çalışmaları açısından önemlidir. Osmanlı’nın savaştığı dört orduyu teker teker analiz ederek her bir ordunun müspet ve menfi yönlerini ortaya koymakta, hakkı teslim etmektedir. Örneğin, Yunan ordusunun büyük stratejisine en bağlı ordu olduğunu, kesin sonuç alabilmek için başarılı cephe hücumları yaptığını fakat kıtaların dayanıklı olmaması nedeniyle cephe hücumlarında Türklere yenildiklerini ve çevirme hareketlerinde yetersiz olduklarını ifade eder. Sırp ve Bulgar ordularının ise manevra kabiliyetinin olmamasına rağmen kuvveti yarma hücumları yapabildiklerini, Sırpların Bulgarlara kıyasla daha metanetli olduğunu ileri sürer. En zayıf ve en gaddar olarak nitelendirilen Karadağ ordusunun ise çoğunlukla milislerden teşekkül ettiğini, hâliyle askerî terbiyeden yoksun olduklarını fakat fedakârane çarpıştıklarını belirtir.

Türk ordusuna dair tespitleri ise taarruzlarda sayıca denk hatta az olduğu durumlarda bile başarı gösterdiğini, rediflerin birtakım yenilgilerde intizamsızlık gösterip panik havası yaratarak büyük pay sahibi olduklarını ifade eder. Osmanlı idarecilerinin harp sonrası Redif Teşkilatına son vermesini göz önüne alırsak değerlendirmenin yerinde olduğu görülür. Orduyla ilgili nihai değerlendirmesini ise

doğrudan alıntulamakta fayda vardır:

“Askerî muharebeye sevk eden kuvvetin, zabitleri ve kumandanları olduğu malûmdur. Başsız kuvvet harp etmez ve edemez. Fena kumandanlar her zaman panik zuhuruna sebep olmuşlardır. Fakat Hasan Rıza Bey gibi dirayetli şahsiyetlerin elinde Arnavut redifleri bile muvaffakiyetle harp etmişlerdir. Panik ekseriyetle cepheden değil geriden başlar ve mağlubiyet evvela bir kumandanın maneviyatında hâsıl olur ve ondan sonra askere sirayet eder. Kumandan, tehlikeli anlarda metanetini muhafaza edebilmeli ve muhitini kendisine tâbi kılmalıdır. Balkan Muharebesi'nde bütün inhiyazlar ümerâ ve zabitanın vazifelerinde gösterdikleri tekâsüllerinden, metanetsizliklerinden ileri gelmiştir. Vazifesini bilen, metin ve maneviyatı kuvvetli zabitlerin vazife başına bulunduğu her yerde vaziyet daima bizim lehimize dönmüş ve düşmanlarımız durmaya, çekilmeye mecbur edilmiştir. Mağlubiyet sebepleri arasında Tasfiye-i Rütüb Kanunu'nun menfi tesirlerini de hesaba katmak mecburiyetindeyiz. Bu kanun birçok ehliyetsiz kimseleri iş başından almış olmakla beraber dairelerde kâtiplik hizmetinde çürümüş, askerlikten habersiz birçok kıdemli şahsiyetleri de emir ve kumanda mevkiine getirmiştir. Bunlar ordunun savaş gücünü kırmışlar, ordu içinde büyük ahenksizliklere sebep olmuşlar ve sıkıştıkları zaman kütalarını, hatta fırkalarını bırakıp savuşmuşlardır.” (s. 552)

Mareşal Fevzi Çakmak'ın yazımıza konu olmuş hatıratı yukarıda bahsedildiği üzere Türk tarihçiliği için hem önemli bir gelişme hem de okuyucuya geç kavuşması bakımından bir ayıptır. Her türden okuyucuya hitap etmekle birlikte bilhassa insan merkezli yazım tekniğini benimsemiş olan tarihçiler için olayların içinden aracısız bilgi sunar. Esere izin ilave edilmesi pozitif değerlendirmeye sebep olduğu gibi yazım hatasının pek az olması yayına hazırlayanların ve editörlerin başarısını göstermektedir.

Muhafazakâr tarih anlatısında Sultan II. Abdülhamid'in müstesna bir yeri vardır. Padişahı dinî, itikadi hususlar ile öne çıkarıp muhalifler bilinçlice “gaflet” kutbunda toplamaya çalışılsa da Sultan'ın dindarlar dâhil olmak üzere birçok kesimden aleyhtarı bulunduğunu Türk ordusunun dindar/muhafazakâr şahsiyeti olan Fevzi Çakmak Paşa örneğinden anlamaktayız. Aynı şekilde, akademi dışı muhafazakâr bakış açısı istibdat muhaliflerinin Meşrutiyet'ten çok partili döneme kadarki süreçte yaşanan problemler neticesinde nedamet getirdikleri tezini dile getirsel de yine Mareşal ve diğer örneklerde olduğu gibi böyle bir hâlin gerçekleşmediği aşikârdır. Demek ki, daha sağlıklı bir tarih yazımı tercih edilmeli, geçmişi siyasi rekabetlere kurban etmemelidir.